

Życie i dzieło Marii Kolabińskiej. Zapomniany epizod socjologii polskiej

Łukasz Dominiak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Włodzimierz WINCŁAWSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Dokonania kobiet w pierwszych latach dziejów socjologii nie były błahe. Mimo tego zostały szybko zapomniane. Tak było na świecie, tak też i w Polsce. Dopiero niedawno historycy upomnieli się o obecność pań w dziejach socjologii. Stało się to w ostatnich dwóch dekadach XX w., po z górą stu latach od opublikowania przez panie prac naukowych. W jednym z wpływowych amerykańskich podręczników dziejów socjologii (wznawianym kilkakrotnie; przekład na język polski w roku 2004), napisano w roku 1992:

Mamy zamiar zmodyfikować pod kilkoma względami tradycyjną historię teorii socjologicznej. Po pierwsze, do pierwszego pokolenia pionierów socjologii dodajemy kobietę, Harriet Martineau [...]. Po drugie, prezentujemy grupę kobiet z obu stron Atlantyku, których działalność przypada na lata 1890–1930, czyli pokrywa się z okresem działalności drugiego pokolenia socjologów. (Lengermann, Niebrugge-Brantley 2004: 200–201)

Prezentowany tekst poświęcamy jednej z pierwszych kobiet w socjologii polskiej, zapomnianej twórczyni, uczennicy Vilfreda Pareto, Marii Kolabińskiej. O jej wkładzie do tej nauki, podobnie jak też i pań jej pokolenia, niewiele dziś wiemy, poza nielicznymi wyjątkami został on całkowicie zapomniany¹.

¹ Do dziś kariera w nauce jest częściej udziałem mężczyzn niż kobiet, choć dysproporcje te stopniowo zacierają się. Podobnie jest w socjologii. W Polsce w roku 2000 proporcja kobiet do mężczyzn była bliska stosunkowi 1:1 (z minimalną nadwyżką kobiet). Panie częściej podejmują studia

Pierwsze kobiety w socjologii polskiej

Za pierwszego socjologa polskiego uważa się Józefa Supińskiego (1804–1893), który powracając w roku 1844 z długoletniego pobytu na emigracji, przywiózł z Paryża do kraju ideę tej nowej nauki. W 16 lat później wydał książkę *Mysł ogólna fizjologii powszechnej*, która powstała dzięki zapoznaniu się z dziełem „głębokiego Comte’a” (Supiński 1860: 54). Wydana w tym samym roku monografia pióra Ludwika Górskiego (1818–1908) *Uwagi nad obecnym stanem robotników wiejskich w Królestwie Polskim*, inspirowana z kolei przez drugiego Francuza, Frédéric’a Le Play’a, zapoczątkowała, wspólnie z dziełem Supińskiego, socjologię w Polsce.

Wśród osób urodzonych w pierwszych trzech dekadach XIX stulecia 32 osoby podjęły problematykę socjologiczną. Byli to sami mężczyźni. Pisali książki, artykuły, doniesienia z badań terenowych, recenzje, dokonywali przekładów z obcego piśmiennictwa. Większość z nich tworzyła już w pierwszym okresie dziejów socjologii polskiej, od roku 1860 do 1887 (od prac Supińskiego i Górskiego do *Systemu socjologii* Gumplowicza)². W kolejnych dwóch dekadach, w latach 1840–1859, było już 99 twórców na polu socjologii. Pojawiły się po raz pierwszy kobiety, których udział w tej zbiorowości był bardzo skromny, były to zaledwie 4 panie³. Twórczość dwóch przypadła na pierwsze ćwierćwiecze socjologii polskiej. Eliza Orzeszkowa (1841–1910) recenzowała w roku 1866 polskie wydanie *Historii cywilizacji angielskiej* Henri T. Buckle’a, zaś Aleksandra Bąkowska (1851–1926) przełożyła w roku 1887 na język polski *Ancient Society* Lewisa H. Morgana. Trzecia z tego pokolenia, Felicja Nossig-Próchnikowa (1855–1939), ogłaszała prace socjologiczne dopiero w ostatniej dekadzie XIX stulecia (miała ponad 40 lat), a twórczość socjologiczna czwartej, Cecylii Walewskiej (1859–1940), przypada dopiero na pierwsze lata Drugiej Rzeczypospolitej (w roku 1919 ukończyła 60 lat).

Pierwszą kobietą w socjologii polskiej była Orzeszkowa. Po ukończeniu pensji dla panien, rodzice wydali ją za mąż (miała 16 lat). Zdobywała

wyższe oraz mają przewagę liczebną nad mężczyznami w chwili kończenia studiów. W roku 2000 na jedną studentkę przypadało 0,75 studenta, natomiast wśród absolwentów stosunek ten wynosił prawie 1:2. Udział kobiet w nauce maleje wraz z uzyskiwaniem przez nie kolejnych stopni naukowych. Na jedną kobietę ze stopniem doktora przypadało 1,5 mężczyzny. W tym samym roku na kobietę uzyskującą habilitację przypadało 2,5 mężczyzny, a na panią otrzymującą tytuł profesora 3,2 mężczyzny (Obliczenia własne na podstawie: *Szkoły wyższe* 2001).

² Oprócz Supińskiego i Górskiego, m.in.: Aleksander Goltz (ur. 1817), Józef Kasznica (ur. 1834), Bolesław Limanowski (ur. 1835), ks. Franciszek Krupiński (ur. 1836), Ludwik Gumplowicz (ur. 1838), Roman Buczyński (ur. 1839).

³ Informacje dotyczące populacji socjologów i obliczenia statystyczne dokonane zostały na podstawie danych zawartych w: Winclawski 2001–2011. *Słownik*. T. 1–4.

wiedzę jako samouk. Jej książki naukowe ukazały się w kilka lat po pracach Su-
pińskiego. Podejmowała społeczną tematykę kobiecą (m.in. *Kilka słów o kobietach*,
1873 i wznowienia)⁴, narodową (*Patriotyzm i kosmopolityzm. Studium społeczne*,
1880) i żydowską (*O Żydach i kwestii żydowskiej*, 1882). Naród jako specyficzna
forma „skupiska ludzkiego” ma być – jej zdaniem – „przedmiotem badań nauk
społecznych: etnologii, dalej antropologii i socjologii – tej nowo narodzonej nauki
o powstawaniu i rozwijaniu się społeczeństw” (*Patriotyzm*, 1880: 10). Bąkowska
także nie podjęła studiów wyższych. Dużo czytała, sięgała po ambitne piśmienn-
nictwo. Była zafascynowana pracami autorów propagujących pozytywizm i nauki
społeczne. Zajęła się pracą translatorską. Wzbogaciła polskie piśmiennictwo prze-
kładami książek L. H. Morgana, Edwarda E. Tylora oraz George L. Gomme. W ręk-
opisie pozostawiła tłumaczenia prac Charlesa Letourneau i Herberta Spencera
(Janikowa 1999: 40).

Kobiety w socjologii polskiej przełomu XIX i XX stulecia

Przełom XIX i XX stulecia przynosi dalsze powiększenie
liczby osób uprawiających socjologię. Urodzeni w latach 1860–1879 to osoby do-
minujące liczebnie wśród zbiorowości socjologów tworzących w okresie między
latami 1890–1918. Na tę zbiorowość wiekową składało się 136 osób, które podej-
mowały tematykę socjologiczną. Wśród nich było 18 pań, co stanowiło o udziale
13,2%, gdy wśród roczników 1840–1859 udział kobiet, przypomnijmy, wynosił
zaledwie 4%. W tej grupie wiekowej jedna z tych pań nie ukończyła studiów wyż-
szych, dwie uczestniczyły w zajęciach Uniwersytetu Latającego w Warszawie,
zaś pozostałych 15 studiowało w uczelniach Lozanny, Brna, Zurychu, Genewy,
Wiednia, Paryża, Brukseli, a dwie tuż przed wybuchem wojny światowej na uni-
wersytetach w Berlinie, Lwowie i Krakowie. Nierzadko były wyróżniającymi się
studentkami, często też służyły pomocą studiującym z nimi kolegom⁵. Wykształ-

⁴ Jej tekst na temat kwestii kobiecej w Polsce drukowany był w zbiorowej pracy wydanej
w Nowym Jorku (*Poland*. [W:] *The Woman Question in Europe. A Series of Original Essays*. Ed.
by T. Stanton. N. York. 1884: 426–445 (Toż w języku polskim: *O kobiecie polskiej. Studium pisane dla
angielskiej zbiorowej książki Stantona: „O kobietach w Europie”*. [W:] *Tanie zbiorowe wydanie powieści*.
W. 1888. T. 41: 5–87).

⁵ „Na wydziale filozoficznym [Uniwersytetu w Brnie] studiowała socjologię i ekonomię
Ewelina Wróblewska. Przygotowywała ona pracę doktorską o socjologicznej teorii naśladownictwa
Tarde’a. A władając lepiej ode mnie niemieckim, pomagała mi życzliwie w wygładzaniu stylistycznym
mej dysertacji doktorskiej [...]. Miała ona poważne dane dla tzw. uniwersyteckiej kariery. Niestety
docentura była w owym czasie dla kobiet zupełnie niedostępna” (Grabski 1989: 103).

cone kobiety angażowały się w większości w działalność polityczną⁶, społeczną i kulturalno-oświatową. Skłaniało je to do dalszego, samodzielnego pogłębiania studiów spraw społecznych. Było to nowe pokolenie, w większości rekrutujące się z potomków ziemiańskich rodzin represjonowanych za udział w powstaniach, części których podkopano fundamenty materialnej egzystencji oraz status społeczny. Ratunku przed degradacją społeczną zaczęto upatrywać w wykształceniu, w tym także córek, które coraz liczniej zaczęły podejmować studia wyższe i zasilać szeregi inteligencji. Kształceniu kobiet sprzyjało także otwieranie przed nimi drzwi uniwersytetów w zachodniej Europie.

Pośród tych 18 kobiet tego pokolenia znalazły się autorki prac socjologicznych, które wniosły poważny wkład do rozwoju nauki polskiej przełomu stuleci (także i w późniejszym okresie). „Szlachetna połowa naszego społeczeństwa – odnotowano już w roku 1880 – obdarzająca nas dotąd pieśnią lub powieścią, zaczyna nam towarzyszyć w surowych badaniach kwestii społecznych, zaczyna być ożywczą pomocą w naukowej pracy” (Rembowski 1880). Wyróżniły się przede wszystkim trzy panie: Zofia Daszyńska-Golińska (1866–1934), Róża Luksemburg (1870–1919) i Maria Kolabińska (1879–1957)⁷.

Daszyńska-Golińska z Poznańskich (córka administratora dóbr ziemskich) zaraz po maturze podjęła pracę jako nauczycielka francuskiego w jednej z pensji w Warszawie. Nawiązała współpracę z grupą socjalistów „Solidarność”, co stało się powodem „zwrócenia się do nauk społecznych” (Daszyńska-Golińska 1932: 12). Wkrótce podjęła studia ekonomii i historii gospodarczej w Zurychu (doktorat w roku 1891). Kontynuowała je w Wiedniu i Berlinie. Przez dwa lata pobytu w Niemczech zdobyła gruntowne podstawy wiedzy socjologicznej, uczestnicząc m.in. w seminarium socjologicznym Georga Simmla oraz dopełniała wiedzę z zakresu statystyki i ekonomii u zorientowanego socjologicznie Adolfa Wagnera⁸. Po powrocie do kraju nie przełożyło się to na jej awans naukowy, a to głównie z powodu nieprzewyciężonej jeszcze w początku XX stulecia nieufności do możliwości osiągnięć kobiet na polu nauki⁹. W połowie roku 1906

⁶ Wiele z nich, z nich, jak Róża Luksemburg, Ewelina Wróblewska, Helena Landau-Bauer, Melania Bornstein-Łychowska, Zofia Poznańska-Daszyńska (później Golińska), odegrały w tym ruchu znaczącą rolę.

⁷ Pozostałe panie to Iza Moszczeńska, Józefa Kodisowa-Krzyżanowska, Józefa Joteyko, Róża Centnerszwerowa Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, Aniela Szcówna, Maria Balsigerowa-Lipszyc, Helena Landau-Bauer, Ewelina Wróblewska, Stanisława Horzelska, Melania Borstein-Łychowska, Regina Lilientalowa, Maria Librachowa-Lipska, Irena Pannenkowa, Helena Radlińska.

⁸ Wspominała po latach: „Byłam w natłoczonej sali uniwersyteckiej [w Berlinie] jedyną kobietą. Niemki studiowały medycynę albo nauki historyczno-literackie i śmiały się ze mnie, że tyle czasu poświęcam ekonomii” (Daszyńska-Golińska 1932: 9).

⁹ W roku 1893 recenzent jej pracy napisał: „Ze zdziwieniem przychodzi wziąć do ręki książkę statystyczną napisaną przez kobietę”. Ludwik Krzywicki przywołał w swoich wspomnieniach

Wydział Filozoficzny UJ oddalił jej prośbę o wszczęcie habilitacji. Musiały zadowolić ją prelekcje i podjęte badania terenowe prowadzone w krakowskim Uniwersytecie Ludowym im. Adama Mickiewicza. Przez ponad 25 lat (1892–1918) prowadziła badania naukowe i publikowała ich wyniki pozostając poza akademickimi strukturami instytucjonalnej nauki. Były to empiryczne studia kwestii chłopskiej, robotniczej, kobiecej i kwestii alkoholizmu (jest pionierką polskich badań socjologicznych nad alkoholizmem, podjętych przez nią u progu XX stulecia)¹⁰. Posługiwała się ankietą i wywiadami. Wniosła znaczący wkład w rozwój socjografii w Polsce, do którego zalicza się także podjętą przez nią refleksję metodologiczną. Tekst pt. *Zastosowanie obserwacji i eksperymentu w naukach gospodarczych* (1892) był pierwszym u nas systematycznym wykładem metodyki empirycznych badań społecznych. Była pierwszą kobietą w polskich naukach społecznych, którą zaczęto postrzegać jako socjologa¹¹.

Róża Luksemburg, urodzona w kupieckiej rodzinie zasymilowanych Żydów, uczyła się w Warszawie (matura w roku 1889). Interesowała się marksizmem. Już w szkole przestąpiła do działającego nielegalnie kółka socjalistycznego. Studiowała nauki społeczne w Zurychu, które ukończyła w roku 1897. Nie powróciła do kraju. Zamieszkała w Berlinie, gdzie wstąpiła do SPD. Stała się czołowym działaczem tej partii (jej lewego skrzydła), w roku 1902 przyłączyła się do działań SDKPiL, stając się pierwszą postacią tej partii na emigracji. Należała do grupy ortodoksyjnych marksistów, „była teoretykiem strategii i taktyki socjalistycznej” (Kořakowski 1988: 406). Jej prace znalazły trwałe miejsce w dziejach marksistowskiej ekonomii i socjologii. Przyciąga też uwagę jej historiozofia oraz poglądy na kwestię narodową. Dzieło *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus* (1913) uznane zostało za jedno z czołowych osiągnięć światowej socjologii¹².

krążące o niej złośliwe żarty, będące reakcją na jej ambicje naukowe: „Wyjechała na uniwersytet do Zurychu [...], [wówczas] żartowano, jakoby pisała jakąś rozprawę natury statystycznej, poświęconą przeliczaniu kamieni w brukach Zurychu” (Krzywicki 1957. T. 1: 320).

¹⁰ Zob. tekst Tomasza Kamińskiego, zamieszczony w niniejszym tomie.

¹¹ Hasło „historia filozofii w Polsce”, zamieszczone w *Podręcznej Encyklopedii Katolickiej* (1908. T. 15/16: 306), zawiera informację: „Osobną grupę [filozofów] stanowią nasi socjologowie współcześni, jak Ludwik Krzywicki, Józef Karol Potocki, Władysław Weryho, Zygmunt Heryng, Ludwik Kulczycki, Zygmunt Balicki, Stanisław Grabski, Kazimierz [Kelles]-Krauz, pani [Zofia] Dąszyńska-Golińska i świeżo we Lwowie Władysław Piłat i Witold Lassota”.

¹² W niemieckim leksykonie publikującym informacje o blisko 800 najważniejszych prac socjologicznych wydanych na świecie, znalazło się 9 prac autorów polskich, w tym wzmiankowane dzieło Róży Luksemburg (Oesterdiekhoff 2001: 428-429).

Zarys biografii Marii Kolabińskiej

Maria Kolabińska urodziła się w Kaliszu 18 sierpnia 1879 r. jako jedna z czworga dzieci Franciszka (rzemiosło artystyczne – złotnictwo oraz oprawa obrazów) i Teresy z Ogrodnickich. Uczyła się w kaliskim gimnazjum żeńskim. Egzamininy maturalne złożyła w roku 1899 jako ekstern w jednym z miejscowych gimnazjów męskich. Po maturze wraz ze starszą siostrą Apolonią, nauczycielką, prowadziły w Kaliszu do roku 1903 (lub 1905) tajną pensję dla dziewcząt. W roku 1905 wstąpiła na Wydział Filozoficzny UJ. Interesowały ją głównie przedmioty społeczne. Od 1907 kontynuowała naukę na Université de Lausanne (Faculté de Droit et des Lettres). Została seminarzystką prof. Vilfreda Pareto. Pod jego kierunkiem przygotowała rozprawę doktorską pt. *La circulation des élites en France. Étude historique depuis la fin du XIe siècle jusqu'à la Grande Révolution*. Otrzymała dyplom *docteurès sciences socials* wydany przez tę uczelnię 15 maja 1912 r. Po powrocie do kraju znalazła zatrudnienie w Biurze Pracy Społecznej, działającym od roku 1910 w Warszawie jako agenda Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej. Pracami Biura kierował Władysław Grabski. Zadaniem Biura było wspomaganie „prac i instytucji pożytku publicznego w dziedzinie ekonomicznej i społecznej za pomocą naukowych badań i technicznego opracowywania materiałów, ustaw, projektów, danych statystycznych” (Sztrum de Sztrem 1959: 230). Powierzono jej czynności o charakterze naukowo-technicznym przy redagowaniu materiałów statystycznych „zawierających dane dotyczące różnych dziedzin życia kraju” (Sztrum de Sztrem 1959: 230). W latach 1913 i 1915 ukazały się dwa tomy „Roczników Statystycznych Królestwa Polskiego”. Wybuch wojny i zajęcie miasta przez Niemców w lecie 1915 spowodowały zmianę zadań Biura, m.in. rezygnację z wydawania „Roczników”. Straciwszy pracę wyjechała do Kalisza i uczyła w szkole prowadzonej przez starszą siostrę. Wróciła do Warszawy w lecie 1919 r., została zatrudniona w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej na stanowisku podinspektora pracy w dziale Inspekcji Pracy. W roku 1928 powierzono jej kierownictwo referatu ochrony pracy kobiet i młodocianych, wcześniej kierowanego przez Halinę Krahelską, a następnie przez Marię Kirstową. Na tym stanowisku pracowała nieprzerwanie do wybuchu wojny. Napisano o jej pracy:

Moją [M. Kirstowej] następczynią została dr Maria Kolabińska, jedna z najbardziej wykształconych i sumiennych pracowniczek Inspekcji Pracy. Od pierwszej prawie chwili swej pracy w obwodzie interesowała się ona pracą kobiet i młodocianych w przemyśle, czego najlepszym dowodem była bardzo rzeczowa i fachowo przeprowadzona w 1924 roku w zakładach jej obwodu [...] ankieta o warunkach pracy kobiet i młodocianych. Z tych czasów pozostała mi dr M. Kolabińska w pamięci jako niezwykle rozważny i skrupulatny pracownik, który nigdy nie żałował ani czasu ani pracy dla dokładniejszego zbadania każdej czynności wchodzącej w zakres jej obowiązków. (Kirstowa 1936: 274)

W czasie okupacji nie opuściła Warszawy. Pracowała w Stołecznym Komitecie Pomocy Dzieciom i Młodzieży, wkrótce przekształconym w Dział Opieki nad Dziećmi. Po powstaniu została ewakuowana z miasta. W maju 1945 powróciła do stolicy i do odradzającego się Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. Na emeryturę odeszła w roku 1951, w 72 roku życia. Tak długi okres zatrudnienia tłumaczy zarówno bardzo wysoka ocena jej osiągnięć zawodowych (w II RP odznaczona Srebrnym Krzyżem Zasługi i w 1949 Złotym Krzyżem Zasługi), jak i też korzystaniem przez najwyższe władze ministerialne w okresie powojennym z jej usług jako tłumaczki. W 1947 r. uczestniczyła w Międzynarodowej Konferencji Pracy (Genewa 19 VI–11 VII) jako członek delegacji polskiej, której przewodniczył min. Kazimierz Rusinek. Zachowywała dystans do spraw politycznych, co zapewniło jej pozytywną opinię przełożonych – „idzie po linii ustroju demokracji ludowej, mimo że nie jest przynależna do partii” (Winclawski 2011: 348). Po wojnie utrzymywała starszą siostrę, której nie przyznano świadczeń emerytalnych. Pozostała w stanie panińskim. Zmarła 19 października 1957 r. w Warszawie. Pochowana jest na cmentarzu Komunalnym na Bródnie.

Elity w ruchu. Polskie wprowadzenie do teorii elit Vilfreda Pareto

La circulation des elites Marii Kolabińskiej to efekt badań historycznego procesu, który przynosi szereg bardzo ciekawych analiz socjologicznych. Zasluguje na omówienie również dlatego, że stanowi jeden z dwóch doktoratów, których opiekunem był Vilfredo Pareto (drugim był doktorat Pierre’a Bovena, francuskiego tłumacza prac Pareto). Włoski uczony nie uznawał wprawdzie historii za naukę i w swoim ścisłym, naturalistycznym systemie nie wiązał z nią istotnych zadań poznawczych, to jednak wyrażał się z dużym uznaniem o dokonaniach podopiecznej z Polski.

Kolabińska obserwowała wymianę elit władzy w dziejach Francji począwszy od XI wieku po rewolucję końca XVIII stulecia. Posłużyła się przy tym wypracowaną przez jej mistrza teorią krążenia elit. Tym samym weryfikowała założenia tej teorii na realnym materiale historycznym. Wyróżniła trzy typy wymiany elit dokonujące się w wyniku: (1) przepływu między różnymi grupami w łonie rządzącej elity; (2) przenikania jednostek z niższych warstw społecznych do grona elity; (3) walki o władzę jednostek i grup z niższych warstw z obecną elitą. Autor *Trattato di sociologia generale* (1916), w tym dziele cytujący kilkakrotnie jej pracę, podkreślił walory metodologiczne jej doktoratu. Uważał, że „zasługą autorki jest zwrócenie uwagi jedynie na główne elementy zjawiska, a pominięcie drugorzędnych. A to jest jedyny sposób – twierdził – jaki można zastosować

w budowaniu teorii naukowej” (Pareto 1994: 98). Z aprobatą odnotował także uwolnienie się autorki od wszelkich dywagacji natury normatywnej, która deklarowała – „nie szukam w ogóle tego, co jest pożądane; badam po prostu to, co istnieje” (Kolbińska 1912: 5).

W pracy znalazła się próba określenia stosowanego przez nią pojęcia elity. Ma ono być kojarzone przede wszystkim z „wyższością, a w szerszym znaczeniu oznacza ludzi wyróżniających się w danym społeczeństwie jakością inteligencji, charakteru, pomysłowością lub innymi zdolnościami (Kolabińska 1912: 5). Pogłębiając określenie elity, dokonuje dwuczęściowej klasyfikacji elit. Symbol „M” oznaczać miał tzw. klasę rządzącą, czyli elitę w sensie węższym. Pozostała zaś część elity, oznaczona przez Kolabińską literą „N”, różni się od „M” tym, że nie ma udziału w rządzeniu, choć w niej tkwią ku temu możliwe do wykorzystania na polu polityki uspięte potencje. W takim rozumieniu elity, podobnie jak w jej dalszych deklaracjach metodologicznych, pobrzmiewa pozytywistyczne badanie tego „jak się rzeczy mają” (« je fais une simple etude de ce qui existe ») z równoczesnym odrzuceniem dociekania przyczyn badanych zjawisk.

Podstawowym celem *La circulation des elites* było weryfikowanie tezy Pareto o istnieniu czasowej wymiany elit w dziejach i społecznych skutkach natężenia dynamiki tych procesów. Ich spowolnienie, a tym bardziej ustanie, powoduje erozję ludzi elity, co prowadzi do tego, że władza pozostaje przez dłuższy czas w rękach „elementów zdegenerowanych”. W tej sytuacji dochodzi do zaburzenia społecznej równowagi, co przy najmniejszym wstrząsie skutkuje gwałtownymi przemianami społecznymi. Weryfikacja tej tezy mistrza, szczególnie jej uszczegółowienie, stanowi ważne osiągnięcie Marii Kolabińskiej, która wyznaczyła dwa rodzaje obiegu elit: (1) pierwszy dotyczy przesunięć jednostek w obrębie elity; (2a) drugi napływu pojedynczych ludzi z grup nie elitarnych lub (2b) zmianę położenia dzięki utworzeniu nowej grupy elitarniej i, co z tym związane, „uszlachceni” nowej aktywności społecznej. Obieg typu 2a jest zwany „infiltracją”. Ostatecznie Kolabińska skupiła się w *La circulation* na określeniu składników elity rządzącej – „M”, charakteru grup które się na nią składały we Francji od XI do XVIII w.

Studium Kolabińskiej nie potwierdziło przeświadczenia Pareto, że rządzący są zazwyczaj najbogatsi. Potwierdziła natomiast tezę, że żywotność grup elitarnych zależy od ich otwartości na odnowę jakości cech członków własnej populacji poprzez stworzenie możliwości wprowadzania do niej utalentowanych jednostek z warstw niższych, czyli z elity w szerokim rozumieniu („N”). Przykładem różnicowania w czasie „przepuszczalności” granic grup rządzących („M”) i grup podległych władzy (N”) jest formowanie się elit we Francji okresu Merowingów, gdzie do czasu ostatecznego uprawomocnienia feudalnych przywilejów (dziedziczności) pod koniec IX w., przypadki infiltracji „z dołu” były rela-

tywnie częste. W późniejszym okresie, zapoczątkowanym dynastią Karolingów, dynamika cyrkulacji elit została ukierunkowana głównie do jej wnętrza.

Kilkuset stronicowy szkic historyczny Marii Kolabińskiej jest dziełem bardzo dobrze udokumentowanym i dzięki temu przekonującym. Ścisłe przestrzeganie metody mistrza, tzw. metody kolejnych przybliżeń, powoduje że jej narracja jest wyjątkowo zwięzła, przynosi maksimum informacji dobrze zoperacjonalizowanego problemu. W pierwszym rozdziale pokazano jak po okresowej depopulacji elit Francji w przegranych bitwach wojny stuletniej (Crecy, Azincourt) za każdym razem dochodziło do szybkiej, choć krótkotrwałej infiltracji nowych grup elitarnych. Jednak zachowawcza postawa wyższej arystokracji powodowała zanikanie tych procesów, uniemożliwiając zamożnemu mieszczaństwu (tzw. ławnikom), które miało swój wcale pokaźny udział w populacji elity „N”, awans do elity władzy. Kolejne rozdziały pracy przynoszą informacje na temat powstawania i przemijania kolejnych grup elit zastępujących poprzednie. Od połowy XV w. coraz częściej są to zbiorowości jednostek, które swą wyjątkowość zawdzięczają sile swej rosnącej aktywności ekonomicznej, a więc m.in. marginalizowanego dotąd mieszczaństwa. Wstrząsy wywołane wojnami religijnymi w XVI w. we Francji otwierały wrota do elity władzy nowym „grupom chwilowym” (*groupes momentane*). Ich zalety związane były z ich aktywnością religijną (Kolabińska 1912: 69). Wkrótce rekrutację do elit umożliwiała kariera wojskowa oraz rozrastająca się grupa urzędników, wywodząca się z niższych warstw mieszczańskich (Jules Mazarin, Jean-Baptiste Colbert) w skutek rozrostu stanowisk w służbach publicznych. Od czasów Ludwika XIV zaczęto ograniczać względnie spontaniczne procesy awansu, poddając je woli króla. W przeddzień rewolucji francuskiej wszystkie ścieżki awansu do grup elitarnych, mimo ich zróżnicowania (armia, kler, przemysł, handel i finanse) były pod ścisłą kontrolą króla i jego dworu. Kolabińska podniosła też fakt, że elity finansowe we Francji XVIII w., w odpowiedzi na mniejsze uznanie ze strony króla w odniesieniu do innych grup elit „M”, zaczęły stosować na dużą skalę nepotyzm i same stawały się hermetyczne. Z początkiem lat 80. XVIII w. – według obserwacji polskiej socjolog – cyrkulacja elit we Francji niemal ustała. Praktyki oligarchiczne skutecznie utrudniały elewację zdolnych jednostek z warstw niższych, większość najważniejszych stanowisk w Kościele, jak i w armii była w owym czasie uznawana za należne uposażenie szlachty, w szczególności tych osób, które wskazywał król (Kolabińska 1912: 103-104). Przeszkody w obiegu elit zbiegły się z nadwyżką demograficzną we Francji drugiej połowy XVIII w., co prowadziło do pauperyzacji coraz liczniejszych grup społecznych.

Wnioski zaprezentowane przez Kolabińską w podsumowaniu pracy, są inspirujące dla historyka i socjologa: mechanizm wymiany elit funkcjonował we Francji nieprzerwanie od ustabilizowania się feudalizmu w XI w. aż do rewolucji 1789 r. (nie jest przy tym prawdą, że w przeddzień rewolucji był

całkowicie zablokowany). Narastające przeszkody cyrkulacji elit od końca XVII w. prowadziły do elewacji „chwilowych grup” (głównie nowych elit ekonomicznych) korzystających z protekcji królewskiej. Ich szybki awans, hermetyczność i destabilizujący wpływ na otoczenie sprawiły, że zostały one wymienione pod koniec XVIII stulecia wraz z częścią wspierającej je arystokracji. Wówczas to powstałą próżnię społeczną wypełniły elity wojskowe, zaś wkrótce, w toku XIX wieku – burżuazja. Z punktu widzenia teorii elit rewolucja francuska polegała na próbie poszerzenia ścieżek mobilności pionowej, przy jednoczesnym założeniu, że wymiana „grup chwilowych” mogła nastąpić z jakiegokolwiek innego politycznego powodu.

Vilfredo Pareto wysoko cenił dokonania swojej uczennicy (zob. Wincłowski 2011. T. 4: 349), z uznaniem cytował jej pracę w *Trattato di sociologia generale* (Pareto 1993: 98, 277, 326). Wzmianki o jej książce znalazły się w dziele *Contemporary Sociological Theories* Pitirima Sorokina¹³, a większość autorów na świecie podejmujących zagadnienie elit podnosi znaczenie pionierskich studiów w tym zakresie Gaetono Mosca, Vilfreda Pareto i często Marii Kolabińskiej. Thom B. Bottomore uznał jej dokonania za najbardziej twórcze uzupełnienie i rozwinięcie tez włoskiego socjologa na temat wymiany elit (Bottomore 1993: 36).

Literatura

- Bottomore Thom B. (1993). *Elites and Society*. London
- Daszyńska-Golińska Zofia (1898). *Szkice metodologiczne*. Warszawa
- Daszyńska-Golińska Zofia (1932). *Notatki autobiograficzne*. Kraków
- Grabski Stanisław (1989). *Pamiętniki*. T. 1. Warszawa.
- Janikowa Lucyna (1999). *Z buntem przez życie. Opowieść biograficzna o Aleksandrze Bąkowskiej*. Ciechanów
- Kirstowa Maria (1936). *Warszawskie fabryki w świetle wizytacji*. [W:] Halina Krahełska, Maria Kirstowa, Stefan Wolski: *Ze wspomnień inspektora pracy*. Warszawa. T. 1: 211-298.
- Kołąkowski Leszek (1988). *Główne nurty marksizmu*. Londyn
- Krzywicki Ludwik (1908). *Z dawnych wspomnień: Jak wydawano Kapitala Marksa*. Wiedza 1908. T. 1: 525-529 (*Idem*. *Wspomnienia*. Warszawa 1958. T. 2: 231-235).
- Oesterdiekhoff Georg W. (hrsg.) (2001). *Lexikon der Soziologischen Werke*. Wiesbaden.
- Pareto Vilfredo (1994). *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*. Warszawa.

¹³ Z socjologów polskich wymieniono, obok Marii Kolabińskiej, Ludwika Gumplowicza, Kazimierza Kelles-Krauza, Jana Karola Korwin-Kochanowskiego, Bronisława Malinowskiego, Leona Petrażyckiego, Leona Winiarskiego i Floriana Znanieckiego.

Życie i dzieło Marii KOLABIŃSKIEJ. ZAPOMNIANY EPIZOD SOCJOLOGII POLSKIEJ

Sorokin Pitirim A. (1956). *Contemporary Sociological Theories. Through the First of the Twentieth Century*. New York.

Supiński Józef (1860). *Mysł ogólna fizjologii powszechnej*. Lwów.

Szkoły wyższe i ich finanse w 2000 roku (2001). Warszawa.

Szturm de Sztrem Tadeusz (1959). *Instytut Gospodarstwa Społecznego*. Warszawa [Aneks. Biuro Pracy Społecznej: 230-233].

Winclawski Włodzimierz (2001–2011). *Słownik biograficzny socjologii polskiej*. T. 1-4. Warszawa – Toruń

Maria Kolabińska, a Forgotten Contributor In the Field of Polish Sociology

Łukasz Dominiak, Włodzimierz Winclawski

A b s t r a c t

Article concerns about little-known work of Maria Kolabinskiej(1879–1951), Polish pupil of Vilfredo Pareto, whose book on the circulation of elites in France, from 11th to 18th century, deserves attention because of the consistent methodology and innovative approach to complex research material. Her work is all the more remarkable that Kolabińska represents small group of Polish women's publishing sociological works before the First World War. The first part of the article contains information about first generations of Polish women writing about social issues during second half of 19th century.

K e y w o r d s : theory of elites, Maria Kolabińska, women in Polish sociology, Vilfredo Pareto.